

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПОЛЯ СОЦІУМУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕТНОСУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (40) 2018

УДК 007:304:001

Бідзіля Ю.М. Еволюція інформаційно-комунікативного поля соціуму як чинник формування етносу; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова – українська.

Анотація Автор аналізує інформаційну складову формуванні етносу як стійкої спільноти, відстежує загальні тенденції трансформації комунікаційного поля в історичному розрізі як процес, що впливав та продовжує впливати на утвердження етнічних спільнот. Становлення та розвиток комунікації розглядається як своєрідний маркер культурно-національних атрибутів народу. Автор розрізняє дві парадигми такої комунікації, що впливали на утвердження того чи іншого народу: внутрішню (інформаційно-комунікаційне поле всередині самого етносу) та зовнішню (комунікацію з іншими етносами, особливо територіально суміжними). Через соціально-комунікаційне поле проходить увесь процес розвитку етнічних спільнот, а також усі форми їх діяльності, навіть ті, які, на перший погляд, видаються слабо пов'язаними з інформаційною діяльністю.

Ключові слова: інформація, комунікація, етнос, етноідентичність, інформаційно-комунікаційне поле.

Світова спільнота – найбільш складна з відомих людству систем, унікальна за своїм характером, довкола неї ведеться чимало дискусій у різних галузях науки. Роль інформації в громадсько-політичному, економічному розвитку суспільства – одна з них. Нас передусім цікавить суспільство не в широкому розумінні (соціум як світова глобальна спільнота), а суспільство у вузькому розумінні (в контексті локального етнополітичного виміру) та роль інформаційно-комунікаційної складової в його формуванні.

Останнім часом багато говорять про комплексний підхід у вирішенні різних проблем, зокрема й конструктивної міжнаціональної комунікації. Це важливо з огляду на те, що з найдавніших часів спостерігаються спроби осмислити суспільство як моноетнічну та поліетнічну систему. Щоправда, тривалий час у науці мало уваги приділяли інформаційній та комунікаційній складовим у формуванні етносу як системи й ролі комунікації у встановленні позитивних, добросусідських чи паритетних міжетнічних стосунків. Водночас саме через комунікацію (як вербальну, так і невербальну, візуальну) увесь комплекс контактування, що дозволяв виявляти й усвідомлювати подібність та відмінність між сусідніми народами, допомагав налагоджувати зв'язки і сприяв у вирішенні складних соціально-політичних, економічних та інших проблем.

Інформація, у найширшому її розумінні, відіграла неоціненну роль у формуванні, розбудові та функціонуванні етнополітичного ладу нинішньої світової спільноти. Вербальна комунікація, так само, як і «етноси – явище чисто людське. У цьому, зокрема, полягає відмінність етнічних підрозділів людства від підрозділів расових. Расові відмінності – явище біологічне. Слід визнавати, що несхожість расового характеру була і в найдавнішого людства, і навіть у мавпоподібних предків людини, хоч до них ніяк не можна відносити без-

посередньо сучасні расові групи людства, у більшості з яких вирізняльні ознаки зформувалися відносно пізно. Етнічних же відмінностей, природно, взагалі не могло бути у мавпоподібних предків людини» [2, с. 5].

Важко переоцінити роль інформаційного чинника у формуванні етнічних спільнот та їхніх культур. З погляду комунікативістики, практичне життя людства з давніх часів є неперервним процесом комунікації. Важливо зауважити, що науковці розглядають інформацію в кількох відносно автономних парадигмах. По-перше, «для кожної популяції характерний безперервний потік спадкової інформації, яка передається від покоління до покоління через статеві клітини» [2, с. 18]. Таким чином, ідеться про генетично спадкову інформацію. Очевидно, що чим більше схрещувань здійснюється всередині популяції, тим інтенсивніше відбувається процес внутрішньогрупового обміну генетичною інформацією. По-друге, інформація, накопичена попередніми поколіннями, регулярно, впродовж багатьох століть передається нащадкам, спочатку в усній формі, через ритуали, звичаї, обряди, традиції, а згодом – у письмовій. По-третє, всякі контакти, в які вступають представники одного чи різних етносів (політичні, культурні, соціальні), визначаються через певні інформаційні правила, матриці, хоча й «не детермінують шляхи нашого осмислення символічних репрезентацій та соціальних взірців, з якими ми повсякденно зустрічаємося. Вони відображають культурні вартості та ідеології, які легітимуються, конкретизуються в часі і просторі, за допомогою конкретних сюжетів соціальної дії» [11, с. 74].

Отже, продовжуючи думку Джеймса Лалла, можемо твердити, що інформаційно-комунікаційні норми і правила кожного етносу є усвідомленими матрицями суспільної організації – своєрідними знаками, що зберігаються у свідомості суб'єктів соціальної дії, коли вони уявляють майбутнє, част-

ково спираючись на минуле. Уся ця система впливає на формування позитивного або негативного інформаційно-комунікаційного поля, зокрема, у ставленні до власного етносу та його історії.

Комунікація відіграла роль своєрідного маркера у формуванні етносу. Причому варто розрізняти дві площини такої комунікації, що впливали на становлення того чи іншого народу: 1) внутрішню (інформаційно-комунікаційне поле всередині самого етносу); 2) зовнішню (комунікацію з іншими етносами, особливо територіально суміжними).

Загалом, етнос – складна наукова категорія, яка має доволі широке і розмаїте тлумачення в сучасній науці, проте більшість науковців розуміє під цим поняттям групу людей, котра формувалася «в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомої поведінки. Етнос існує як стійка система, що шляхом вербальної та невербальної комунікації протиставляє себе усім іншим аналогічним групам людей за принципом «ми» – «не ми», «свої» – «чужі», «ми такі, а решта – інші» [12, с. 69].

Вважається, що поняття «етнос» (від грец. *ἔθνος* – група, плем'я, народ) увійшло в історико-етнографічну науку ще за часів Стародавньої Греції, де воно використовувалося для позначення окремих племен, спільнот. Народи, етноси виникають на певному етапі розвитку людства. Згідно з біблійним сказанням про «Вавилонське стовпотворіння», спочатку люди «тривалий час жили разом в одній країні, неподалік від гір Араратських, і розмовляли однією мовою» [4, с. 24, (11:1–9)]. Якось вони замислили «побудувати місто і в ньому вежу висотою аж до небес, аби прославитися і не коритися нащадкам Сима та Яфета». Бог розлютився від такого нахабства та змішав мови людей так, аби одні не розуміли промов інших, а людей розкидав по всій землі. Недобудоване місто дістало назву Вавилон, тобто змішання. Уся ж країна, де було це місто, стала називатися землею Вавилонською, а також Халдейською. Люди, розселившись по землі, поступово забували свій рід, і стали утворюватися окремі самостійні народи чи нації зі своїми звичаями і мовами [4, с. 24]. Скільки з'явилося тоді мов та народів, Біблія не повідомляє.

Шляхом різноманітної комунікації ще до епохи античності людство накопичило величезний масив інформації про близькі й далекі народи, а в Давній Греції та Давньому Римі ґрунтовно узагальнили цю інформацію та вибудували її у чітку систему, що й зумовило народження первісних етнографічних описів. Особливою ознакою цієї інформації був етноцентризм, тобто поділ народів не лише за принципом «свої» – «чужі», але й за рівнем їхнього культурного розвитку – на окультурені (цивілізовані) й дикі (варварські), а еталоном виступала їхня власна антична культура. Так, завдяки накопиченій інформації Геродот (V ст. до

н.е.), якого визнають «батьком історії», першим ознайомив людство з життям та побутом скіфів, передавши своє бачення та використавши те, що «розповідають скіфи про свій народ і про країну» [8]. Грецький історик та географ Стратон (64–63 рр. до н. е. – 23–24 рр. н. е.) уперше представив у своїй «Географії» у 17-ти книгах систематизований опис народів античності.

Через поширення, як правило, виключно позитивної інформації про свій народ представники етносу формують компліментарне уявлення щодо власної спільноти, культури, звичаїв, обрядів і традицій. Такий підхід був типовим для найдавнішого періоду в історії людства і чи не найскравіше виявився у працях відомих давньогрецьких мислителів. Для прикладу, Платон (427 – 347 рр. до н. е.) та його учень Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) відверто висловлювали своє негативне ставлення до інших народів, вважали за доцільне їх поневолювати, обстоювали відокремлений (ізолюваний) розвиток та ідею створення держави за етнічним принципом. Ми схильні вважати, що Платон у праці «Закон» уперше визначив різноступеневу комунікацію між людьми залежно від їхнього національного та соціального статусу в державі. Так, за його твердженням, до громадян не зараховують не лише рабів, а й іноземців, які мусять займатися землеробством, ремеслом і торгівлею, але без наживи. За Платоном, громадяни будуть забезпечені достатньою кількістю рабів, а останні мають займатися лише регламентованою працею. Громадянин же мав комунікувати з рабами лише мовою наказів та законів [див. дет.: 13].

За Аристотелем, те, що «людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини, видно з такого. Природа... нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність говорити. Адже голос передає смуток і радість, тому він притаманний і решті живих істот (оскільки їхні природні властивості розвинуті до такої міри, аби відчувати радість і смуток та передавати ці відчуття одне одному). Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту як і те, що справедливе і несправедливе. Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість» [див. дет.: 1] тощо. На його думку, на відміну від сім'ї та поселення, де комунікація заснована на прагненні до продовження роду і на батьківській владі, держава утворюється завдяки моральному спілкуванню між людьми. За твердженням Аристотеля, вона не є спільністю місця проживання, не створюється для відвернення взаємних образ чи заради зручності обміну. Усі ці обставини мусять бути для існування держави, але навіть і за їх наявності ще не буде держави; вона виникає лише тоді, коли складається спілкування між сім'ями і родами заради кращого життя. Підсумовуючи свої міркування з при-

воду гетерогенних видів співіснування, філософ вивів таку формулу держави: це спілкування подібних між собою людей заради досягнення якомога кращого життя. Таким чином, грецький філософ обстоював комунікацію різнорівневу, але найбільш продуктивною вважав ту, що відбувається між рівними та спрямована на вдосконалення системи. У таке розуміння комунікації в державі Аристотель уклав цілком конкретний зміст. Під людьми він розумів рівних один одному, вільних громадян грецьких полісів, які об'єдналися для спільного управління справами рабовласницького суспільства. Варварів і рабів Аристотель людьми не вважав. Вони, на його думку, були нерозвинені духовно і не здатні до державного життя; їхня доля – бути рабами у греків і, навпаки, рабовласник зображався ним як особа, що різко відрізнялася за своїми природними якостями від раба, як пан за природою, а раб – істота нижчого порядку, здатна лише коритися. Через те рабство філософ розглядав як необхідне і природне явище. Одні люди, писав він, за природою покликані панувати й управляти, інші – коритися й належати комусь іншому.

Отже, рабство – це природна необхідність, закон природи, – таке вихідне положення Аристотеля. Відповідно й вибудовувалася суспільна комунікація між рівними рабовласниками та рабовласником і рабом. Аргументацію рабства від природи Аристотель доповнював доказами економічного порядку. У тій державі, яка бажає мати правильний лад, громадяни повинні бути вільними від турботи про предмети першої необхідності. Отже, вважає мислитель, мусить існувати рабство. Комунікація як дозвілля та видовище теж має бути забезпечена рабами. Відзначаючи, що фізична праця не можлива без рабів, Аристотель оголосив рабство вічними природними відносинами людей у суспільстві [1].

Погляди Платона та Аристотеля на розвиток етнічних відносин у державі в дечому не збігалися. Зокрема, Аристотель, на відміну від свого вчителя, вважав доцільнішою територіально більшу державу, однак таку, що може бути контрольована імперією, чітко окресленим прихильником якої був сам. Більшість із положень обох етнополітичних та етнокомунікаційних доктрин лягли в основу стародавніх державних утворень, а відповідно до них і провадилася праінформаційна політика тогочасного суспільства.

Інтенсифікація соціальних комунікацій в умовах рольової диференціації особистості та суспільства сприяє розвитку етнічної ідентичності.

Однак комунікація епохи середньовіччя супроводжувалася нищівними війнами, загальним занепадом культури, а відповідно – «звуженням» інформаційно-етнічного світогляду. «Науковий інтерес до проблем людської історії і культури майже повністю обмежувався священними книгами і текстами» [16, с. 31]. Лише у Візантії зберег-

лися свідчення міжкультурної комунікації. У праці візантійських авторів – Прокопія Кесарійського та Йордана (VI ст.) – знаходимо доволі розлогі описи слов'ян і етносів Кавказу, фрагментарні відомості про угрофінські й тюркські етноси. Певну інформацію про етноси тогочасного світу зустрічаємо в численних історичних хроніках і літописах, зокрема, у вірменському літописі (VII ст.), «Бертинських анналах» (IX ст.), «Баварському географі» (XII ст.), «Золотих луках» (X ст.), працях Маврикія (IX ст.), церковних істориків Адама Тітмара і Гельмольда та ін.

Однак рівень міжкультурної комунікації усіх названих та пізніших пам'яток засвідчував вельми поверховий розвиток науки, а отже й неглибоке розуміння комунікації в середовищі інших народів. Недооцінка комунікації як важливого компонента міжлюдського контактування, викривлення інформації про інші етноси призводить до того, що визначено, за формулою В. Соловйова, як «національна самостійність – національне самозадоволення, національне самообожнювання – національне самознищення» [див. дет.: 14].

Глибинної міжетнічної комунікації не могло бути через те, що «у нововідкритих землях європейці звертали увагу переважно на культурно-побутові відмінності між етносами..., описували особливості господарства і знарядь праці, житла, одягу, оздоб, художніх виробів і культових предметів, домашнього начиння, їжі та ін.» [16, с. 32].

Специфічний характер має інформація про етноси в концепціях французьких філософів Ж. Боденя та М. Монтеня, які пояснювали особливості розвитку етносів природно-географічними умовами. Зокрема, Монтень у своїх «Дослідах» культурно-побутову своєрідність неєвропейських етносів пояснював їхньою близькістю до природи, укладом життя з простими моральними принципами, безтурботністю існування. Автор висунув концепцію «доброго дикуна», яка набула значної популярності в XVII – XVIII ст. і мала вплив на формування світоглядної позиції таких представників епохи Просвітництва, як Ж.-Ж. Руссо та Д. Дідро.

Новий етап у розумінні міжетнічної комунікації пов'язаний зі світоглядними концепціями А.-Р. Тюрго, Ф.-М. Вольтера, А. Фергюсона, які прагнули розробити схеми загальноісторичних стадій культурного розвитку людства. Однак відчутний злам в оцінці комунікації між різними етносами запропонував Й.-Г. Гердер, який спробував поєднати загальнолюдські стадії розвитку з ідеями етнічної своєрідності кожного етносу. Водночас він обстоював повноцінність кожної національної культури [7, с. 250].

Зацікавлення етнічною інформацією посилювалося в першій половині XIX століття, для якої характерні національно-визвольні рухи та посилення інтересу до історії й культури власних етносів. Варто згадати й романтиків, котрі відіграли важливу роль у поширенні інформації про мину-

шину, ідеї незалежності кожної культури, збереження усної народної творчості, свят, обрядів і звичаїв свого етносу. Щоправда, представники романтизму ідеалізували традиційну культуру та історію своїх етносів, трактували їх як прояви народної сутності, етнічної свідомості й національного духу. Романтики мали безпосередній вплив на представників «міфологічної школи» (брати Я. Грімм і В. Грімм, А. де Губернатіс, А. Кун, Ф. Мюллер, В. Шварц, Ф. Буслаєв, І. Худяков, О. Афанасьєв, І. Котляревський, О. Потебня, М. Маркевич, І. Срезневський, В. Пассек, К. Семєнтовський, М. Костомаров, М. Максимович, М. Цертелєв та ін.). «В Україні ідеї романтизму і міфологізму були настільки популярними, що значною мірою спричинили формування ідеології українського національно-визвольного руху», – зазначає М. Тиводар [16, с. 33].

Отже, на думку більшості вчених, етнос постає як комунікаційний та соціально-економічний організм, що самовідроджується внаслідок етнічно однорідних шлюбів і передання новим поколінням мови, культури, традицій, віри, звичаїв, а також у результаті природної та штучної (насильницької) асиміляції, міжетнічної інтеграції. Усе це відбувається під безпосереднім впливом інформаційно-комунікаційних процесів й зумовлено просторово-часовим контекстом. «Цей світ (а іншого людині не дано) не може бути об'єктивним, оскільки саме його виникнення і трансформації є функціями слова (інформації). Реальність – це те, що включено в інформаційне поле різного діапазону. Поза інформацією (Слова Божеського, або людського) немає реальності для людини. Інформація невіддільна від суб'єкта (як невіддільна від об'єкта та каналу зв'язку). А це значить, що самої по собі чисто об'єктивної реальності немає, вона... об'єктивно-суб'єктивна» [10].

Для усталеного існування етнос мусить створити свою державу, а цьому знову-таки сприяє поширення інформації про «своїх» і «чужих», а вже згодом на такому фундаменті будується інша інформаційна концепція етносу, зокрема й у деяких народів про божественне походження, про боговибраність тощо.

У сучасному розумінні термін «етнос» вперше з'являється у науковій літературі на зламі XVIII – XIX ст. До того вчені послуговувалися здебільшого такими термінами, як «плем'я», «нація», «раса». Дещо активніше слово «етнос» входить у науковий обіг у кінці XIX ст., але головним чином у формі похідного прикметника «етнічний». Спочатку термін використовується в різноманітних значеннях, зокрема для визначення: а) ранньої стадії людства (Л. Г. Морган); б) історико-культурних провінцій (А. Бастіан); в) загалом культурних одиниць (Ж. В. Ляпуж) [5, с. 7–23] тощо. Першу характеристику етнічної термінології, в т. ч. терміна «етнос», наближену до сучасного розуміння, дав французький антрополог Ж. Денікер

наприкінці XIX – на початку XX ст. Він вважав, що під етнічною групою слід розуміти народи, племена, нації. У цей час російський етнограф М. Могилянський конкретизував й поглибив зміст терміна «етнос», використовуючи його для визначення об'єктів етнографічних досліджень. Український етнограф П. Чубинський на практиці закріпив цей підхід до етнографічних проблем. У 1919 р. французький учений Ф. Рено запропонував розмежувати поняття «етнос» і «великий етнос». Німецький соціолог М. Вебер ще у 1920 році під етнічними групами пропонував розуміти ті групи людей, які поділяють суб'єктивну віру в спільне походження внаслідок подібності фізичного типу чи звичаїв або внаслідок однакових спогадів про колонізацію та міграції. Так само у 20-х роках минулого століття російський етнограф С. М. Широкогоров дав ґрунтовне наукове визначення терміна «етнос», у якому вперше було враховано об'єктивні й суб'єктивні чинники етногенезу. Етнос він визначав як групу людей, що розмовляють однією мовою, усвідомлюють своє місце, спільне походження, мають певний комплекс звичаїв, особливостей способу життя і відмінності.

Дискусія щодо факторів, які справляють визначальний вплив на формування етносу (інформаційно-комунікаційні чинники, історико-культурні умови розвитку, економічні фактори, ландшафт, біопсихологічні фактори, поява пасіонаріїв, ендогамія тощо), має довгу історію. Однак тривалий час надто мало уваги приділялося саме інформаційній складовій у формуванні етносу як стійкої спільноти. Одними з перших на території пострадянського простору активно почали опрацьовувати інформаційну концепцію етносу Н. Н. Чебоксаров та С. А. Арутюнов. За цією теорією, життя етносів характеризується стійкою циркуляцією інформаційних потоків у вигляді різних форм комунікації (вербальної та невербальної), куди входить і культурна традиція. У процесі історичного розвитку етносів – від племені до нації – щільність та інтенсивність інформаційних потоків зростає. Тому, на думку вчених, основна функція етносу полягає в захисті своїх членів від нестабільності й невизначеності життя. Свою функцію «інформаційного захисту» етнос виконує шляхом підтримування культурної традиції, тобто шляхом «відтворення» в нових поколіннях тих цінностей, символів та правил поведінки, які він виробив у процесі адаптації до природного і соціального середовища. Стійкий комплекс інформації (традиція) можливий тільки в умовах стійкого буття етносу, який зберігає свої межі, принципи, ідентифікацію [див.: 3, с. 13–23].

Обов'язковою й чіткою ознакою етносу, яка виробляється під безпосереднім впливом інформаційної традиції, є етнічна самосвідомість, тобто уявлення певної групи людей про себе як про народ. Етнічна самосвідомість (самовизначення, самоідентифікація) народу полягає в тому, що він вважає себе такою спільністю людей, яка відрізня-

ється від інших народів та людських спільнот (спілок, партій, держав, станів). Етнічна самосвідомість, інформаційно формуючись упродовж багатьох століть і передаючись від покоління до покоління, входить до звичайної свідомості людей. Інформація всередині етносу передається спадково шляхом виховання й приймається на віру беззаперечно, не піддаючись характерологічному сумніву. Етнічні розрізнення здебільшого не обмірковуються та не аналізуються, а формуються й відчувуються за принципом: це – ми, а ті – інші.

Інформація відіграє чи не найважливішу роль у процесі етногенезу, тобто у наявності чи відсутності певних якостей, рис етносу, що є зараз чи був колись. У науковій літературі паралельно з терміном «етногенез» вживається і термін «етнічна історія», який не збігається за значенням із першим. В останні десятиріччя серед науковців простежується тенденція до розрізнення цих понять, а тому термін «етногенез» стали застосовувати лише до процесу, «в результаті якого із ряду існуючих до цього етносів, етнічних спільнот або їх частин складається новий етнос, який усвідомлює себе як дещо відмінне від будь-яких існуючих раніше груп, виражає це самоусвідомлення через самоназву. Самоназва ця, як правило, походить від одного з раніше відомих етнонімів або інших визначень, але набуває якісно вирізняючого змісту» [3, с.8].

Самосвідомість, яка виражається через самоназву, – це основний етнічний маркер, який є результативним через взаємодію різних неоднотипних і неусюдисущих соціальних факторів, які створюють у сукупності певний згусток інформаційної мережі, що призводить до виокремлення етносу. Через цей механізм об'єктивні чинники буття етносу перетворюються у вираження самоназви як об'єктивної реальності. З моменту виникнення такого більш чи менш всеохопного явища в рамках певної групи населення через самосвідомість і самоназву етногенез, тобто становлення цієї групи як етносу, може загалом вважатися завершеним, а всі інші процеси складають подальшу етнічну історію цього етносу. Отже, «продовжується включення в його склад окремих іноземних груп; подальша консолідація етносу чи іноді, навпаки, відокремлення від нього деяких груп і їх перехід до інших етносів, або ж тимчасове послаблення внутрішньоетнічних зв'язків, яке не веде, щоправда, до розладу етносу як цілості; виникнення або стирання локальних особливостей малих етнографічних груп всередині етносу і т.п.» [3, с. 8–9]. Незважаючи на всі вищезгадані й не згадані явища, що суттєво змінюють конфігурацію, структуру й обличчя етносу на різних етапах його етнічної історії, етнос, незмінно зберігаючи свою самосвідомість і самоназву, оберігає цим спадковість свого існування, так само, як індивід продовжує залишатися однією і тією ж особою, незважаючи на те, що у нього відбуваються вікові та інші зміни.

Етнічна комунікація в процесі історичної минувшини втілювалася в певних соціально організованих формах і переплелася з традиціями. У цьому розумінні йдеться не лише про мову як засіб обміну інформацією, але й про почуття власного самоусвідомлення та вирізнення себе серед інших етносів, визначення диференційних ознак, які характеризують несхожість із сусідами. Впровадження інформаційного досвіду серед певної етнічної спільноти завжди виступає як першоджерело, а потім виливається у виразні традиції й виявляється природною необхідністю людського існування. Інформація слугує також чинником, що обґрунтовує необхідність існування тих чи інших авторитетних соціальних інститутів, а згодом через комунікацію підтримується їх здатність функціонувати й трансформуватися відповідно до суспільно-історичних потреб. Безперечно, мову найчастіше узвичаєно подають як основну рису в етнічному визначенні народу. До певної міри це справді так. Мова виступає одним із консолідаційних елементів самоідентифікації того чи іншого етносу, проте не є єдиним. Погодимось з думками низки дослідників, що мова – це всього лише інституалізована форма спільної для людини мовленнєвої діяльності, і саме тому вона повинна бути включена до найбільш широкого розуміння культури.

Не можемо водночас не погодитися з міркуваннями В. Буряка про те, що сучасна парадигма ЗМІ точно виражає еволюційну культуру свого становлення саме в контексті спадковості інформаційних архетипів народу, бо вони становлять базу такого інтелектуального феномена, як свідомісно-етнічна ідентифікація [6, с. 97].

Однак у процесі етнічного самоусвідомлення мова, беззаперечно, – важливий, але не головний чинник. До прикладу, австрійці, які послуговуються німецькою мовою, за своїм культурно-історичним та етнічним світоглядом не отожднюють себе з німцями. Так само ірландці та валлійці не ідентифікують себе з англійцями, а тим більше – з американцями, російськомовні українці не уподібнюють себе до росіян.

Вироблення та втілення етнічного комунікаційного досвіду, який для будь-якого народу сьогодні здається таким звичним, має тривалу й складну історію в кожного етносу. Якщо представники сусідніх європейських етносів розповідають про одне з найбільших християнських свят – Різдво, – то можна помітити, що воно не тільки вирізняється в кожній етнічній спільноті назвою, так би мовити, мовною оболонкою (наприклад, у словаків (Vianoce), в угорців (Karácsony), німців (Weihnachten), румунів (Crăciun), італійців (Natale), але й має свої специфічні традиції, тому представник кожного етносу уявляє це свято по-своєму. З іншого боку, комунікація будь-якого етносу – природна особливість, притаманна всій людській спільноті, але власна національна група сприймається як те, що є найближчим та найкращим.

Таке усвідомлення своєї єдності й самоідентифікації є відображенням, за визначенням М. Гумільова, «компліментарності» як підсвідомого відчуття взаємної симпатії та спільності людей. Визнання етнічним колективом своєї єдності – головна ознака етносу як системи. Окрім цього, існує також низка інших важливих рис, які визначають його як систему: мова, культура, територіальна єдність, спільність економічного життя, самоназва тощо.

Як зазначав іще Л. Морган, етногенез – це тривала ера поступової соціологізації людини й оцивілювання людства. Дослідник М. Степико наголошував з цього приводу, що такий процес «зумовлює стан речей, за якого на сьогодні всі соціуми є складними структурними утвореннями, визначеними складним переплетенням стосунків, заснованих на особистому досвіді, інтегрованості в механізми традиції, відносин віч-на-віч та відчужених відносин між людьми, представлених інституціональними системами: економікою, правом, політикою та ін...» [15, с. 13]. Взаємодія цих рівнів соціуму знайшла своє відображення в різних концепціях, які фіксують суперечність цілей раціональності та цілісної раціональності (М. Вебер), культури та цивілізації (О. Шпенглер), волі до взаємності та волі до влади (Ф. Ніцше), системи та життєвого світу (Ю. Габермас) тощо.

Етноси з їхньою культурою виступають специфічним вираженням соціального розвитку. За твердженням Ю. Бромлея, «етнічне у нації значно довговічніше за класове. І це дає підстави вважати, що слідом за виникненням безкласових націй можна чекати на їхнє поступове перетворення у власне етнічні спільноти» [5, с. 173]. Не зовсім погоджуємося з думкою вченого про можливість творення безкласового суспільства, але те, що національне є давнішим та довготривалішим і таким, що нікуди не зникає, доводять сучасні етнополітичні процеси в багатьох регіонах світу.

Курйозним, але характерним для представників української етнополітичної думки, є переконання, що українство – фрагментарний і загалом недорозвинутий суспільний організм із недовершеною плебейською сегментацією. Не можемо погодитися з твердженням, що «існує й зберігається певною мірою і до наших днів психонаціональний деформізм, який є причиною антагонізму між наддніпрянцями і галичанами» [12, с. 126]. О. Бочковський відносив українську націю до народів плебейських, народів-кріпаків, які мають недорозвинений національний організм, якому бракує горішньої частини національної піраміди. Тому одним із основних завдань української етнополітології він вважав з'ясування ролі та місця суспільних угруповань у розвитку нації. Поневолені народи, на його думку, відрізняються одним національним резервом – селянством, тому величезна «каменяр-

ська» робота щодо пробудження плебейських народів припадає на інтелігенцію. О. Бочковський простежує історичну роль духівництва, вчених, письменників у житті поневолених народів, аналізує стихійний романтизм, який завжди існує на перших етапах національного самовизначення, і доходить висновку, що «визволення народу буде ілюзорним, доки він не матиме певної та непохитної господарської бази» [12, с. 132].

Дотичним до інформаційно-комунікаційної проблеми формування кожної національної спільноти як етносоціального організму та не менш складним у цьому контексті є парадигматичне співвідношення термінів «етнос» – «національність», «нація» – «народ», «націоналізм» – «патріотизм», «етноідентичність» – «поліетнічність» тощо. Своєрідною методологічною проблемою вітчизняної науки постає і те, що до цього часу в українській соціально-комунікативній та й суспільствознавчій галузях знань немає одностайності щодо поняття «українська нація», від якого можна було б відштовхнутися в конкретних історичних, етнологічних, соціологічних, політологічних та інших дослідженнях. Авторитетний дослідник Г. Касьянов стверджує, що цьому поняттю науковці або ж взагалі не дають визначення, покладаючись на те, що з їхньої системи аргументів аудиторія сама зрозуміє, про що саме йдеться, або формують «робоче визначення», пристосоване до конкретних аналітичних завдань, або ж запозичують чийсь визначення» [9, с. 259]. При цьому не йдеться про те, щоб створити нормативну, універсальну дефініцію «нації», що в принципі неможливо. Йдеться передусім про певний набір формальних ознак поняття «українська нація», які визнаються такими, що з достатнім рівнем адекватності відображають суттєві ознаки спільноти, яка вважає себе або ж яку вважають інші «українською нацією». На нашу думку, важливим чинником тут, особливо в такому перехідному суспільстві, як українське, виступає інформаційно-комунікаційне поле. Практика нашої країни засвідчує, що перехід від соціалізму до ринкових умов, від штучного інтернаціоналізму до поліетнічного співіснування характеризується відсутністю інформаційно-комунікаційних механізмів, які б сприяли народженню в Україні української політичної нації. Однак інформаційно-комунікаційна політика, яка ігнорує етнос, призводить до непоправних результатів.

Отже, інформаційно-комунікаційна складова відіграла та продовжує відігравати одну з ключових ролей у процесі становлення та піднесення кожного етносу, а відтак і нації, зокрема й політичної. Характерно, що через соціально-комунікаційне поле проходить увесь процес розвитку народу, а також усі форми його діяльності, навіть ті, які, на перший погляд, видаються слабко пов'язаними з інформаційною діяльністю.

Література

1. Арістотель. Політика [Електронний ресурс] / Арістотель; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist02.htm>. – Дата доступу: 12.03.2017.
2. Арутюнов С. А. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества / С. А. Арутюнов, Н. Н. Чебоксаров // Расы и народы. – М., 1972. – № 2. – С. 8–30.
3. Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 247 с.
4. Біблія у гравюрах Гюстава Доре [Старий Заповіт, Книга буття. Буття 11:1–9. – С 24]. – Львів : Ап-ріорі, 2011. – 488 с.
5. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
6. Буряк В. Д. Архетипно-інтелектуальний феномен національної свідомісної ідентифікації і публіцистичне мислення / Володимир Буряк // Вісник Львівського національного університету. Сер.: Журналістика. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 97–111.
7. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 704 с.
8. Геродот. Мельпомена [Електронний ресурс] / Геродот. – Режим доступу: http://moonstation.tripod.com/default_006.html. – Дата доступу: 20.09.2013.
9. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: [монографія] / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 259 с.
10. Кушерець В. І. Світоглядні основи буття в інформаційній парадигмі [Електронний ресурс] / В. І. Кушерець. – Режим доступу: <http://znannya.info/index.php/novini-znannya/nauka-i-suspilstvo/56-filosofiya/285-svitoglyadni-osnovi-buttya-v-informatsijnij-paradigmi>. – Дата доступу: 27.08.2017.
11. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Джеймс Лалл ; пер. з англ. – К.: «К.І.С.», 2002. – 264 с.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.
13. Платон. Політик і Закони [Електронний ресурс] / Платон // Ізборник : електронна бібліотека. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd06.htm>. – Дата доступу: 07.05. 2017.
14. Соловьев В. Национальный вопрос в России [Электронный ресурс] / Владимир Соловьев. – Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/solovyov/solovv31.htm>. – Дата доступа: 15.03.2014.
15. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) : [монографія] / Михайло Степико. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
16. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / Михайло Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2010. – 504 с.

Юрій БИДЗИЛЯ

**ЭВОЛЮЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОГО ПОЛЯ СОЦИУМА
КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОСА**

Аннотация. Автор анализирует информационную составляющую в формировании этноса как устойчивого сообщества, отслеживает общие тенденции трансформации коммуникационного поля в историческом разрезе как процесса, который влиял и продолжает влиять на утверждение этнических сообществ. Становление и развитие коммуникации рассматривается как своеобразный маркер культурно-национальных атрибутов народа. Автор различает две парадигмы такой коммуникации, которые влияли на утверждение того или иного народа: внутреннюю (информационно-коммуникационное поле внутри самого этноса) и внешнюю (коммуникацию с другими этносами, особенно территориально пограничными). Через социально-коммуникационное поле проходит весь процесс развития этнических сообществ, а также все формы их деятельности, даже те, которые, на первый взгляд, кажутся слабо связанными с информационной деятельностью.

Ключевые слова: информация, коммуникация, этнос, этноидентичность информационно-коммуникационное поле.

Yuriy BIDZILYA

**THE EVOLUTION OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION
FIELD OF SOCIETY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AN ETHNIC GROUP**

Abstract. The author analyzes the information component of the formation of the ethnic group as a sustainable community, tracks the general trends in the transformation of the communication field in historical terms as a process that has influenced and continues to influence the affirmation of ethnic communities. Formation and development of communications considered as a kind of marker of cultural and national attributes of

people. The author distinguishes between two paradigms such communication affecting the establishment of a people: internal (information and communication field inside the very ethnic group) and external (communication with other ethnic groups, especially geographically contiguous).

Through the social-communication field passes the whole process of the development of ethnic communities, as well as all forms of their activities, even those that, at first glance, are issued weakly related to information activities.

Key words: information, communication, ethnic groups, ethnic identity, information and communication field.

Стаття надійшла до редакції 16 листопада 2018 р.

© Бідзіля Ю.М., 2018

Бідзіля Юрій Михайлович – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики Ужгородського національного університету.